

Дмитрієва В. А., доцент кафедри інформаційних систем і технологій Дніпровського державного аграрно-економічного університету, Дніпро, Україна

ORCID ID: 0000-0002-2410-4504

e-mail: dmytriieva.va@dsau.dp.ua

Економічна спроможність населення в умовах фінансового стресу в Україні

Анотація. У статті подано результати аналізу дії рівня фінансового стресу на економічний стан та поведінку населення України у період з 2008 по 2018 рр. Кризи впливають по-різному на окремі підсистеми: вони можуть загрожувати країні дефолтом, підприємствам – банкрутством, банківській системі – грошовим знекровленням, домогосподарствам – неплатоспроможністю та проблемами із забезпеченням базовими продуктами та послугами, а відтак, усе це може бути причиною соціальної напруги та загострення нестабільності в суспільстві. Стан населення будь-якої країни є індикатором її успішного розвитку і, водночас, складною підсистемою, яка у разі криз чи загроз заради виживання може реагувати на економічні потрясіння певною поведінкою. В цій статті до уваги взято окремі показники, які дозволили не лише простежити динаміку соціально-економічного стану домогосподарств, а й виявити певні закономірності у реакції населення в умовах зміни фінансової кон'юнктури в Україні. З'ясувалося, що економічні потрясіння в Україні спричиняють падіння рівня доходів, втрату роботи, зниження якості харчування. Водночас, специфіка та частота фінансових стресів сформувала певну модель поведінки населення, яка виражається у недовірі домогосподарств до стійкості власної національної грошової одиниці.

Ключові слова: фінансовий стрес; курс валют; безробіття; забезпеченість продуктами харчування; обсяг купівлі-продажу фізичними особами іноземної валюти; прихована інфляція; динаміка; тенденція.

Dmytriieva Viktoriia, PhD, Associate Professor of Information Systems and Technologies Department, Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine

Economic capacity of the population in conditions of financial stress in Ukraine

Abstract. Introduction. The consequences of both systemic and local economic crises are dangerous for the national economy on the whole and for the population particularly. Crises can have different effects, such as default in a country, bankruptcy of enterprises, huge cash outflow from the bank system, insolvency of the households, and problems of self-providing with vital goods and services, and, therefore, all this can lead to social tension and an increase in social instability. The history of post-Soviet independent Ukraine is known for three critical periods: the crisis of the 1990's, associated with the collapse of the Soviet Union; the global financial crisis of 2008-2009; and the crisis of 2014-2015, connected with the aggression of a foreign country. All three crises have caused a decline in the living standards of the Ukrainian people and reduced the country's financial capacity. It is known that the population generates prejudice to some products and services, can cause panic or demand overflow, and to a certain extent causes the growth or decline of tension in the country's economic and social activity. The study of households' reaction to changes in financial conditions is one of the topical issues, given that the financial capacity of the population is an indicator and a source of changes in the life of the country.

Purpose. To analyze and identify the specific features of the impact of financial stress on the behavior and financial capacity of the population in Ukraine.

Results. The indicator of financial stress (IFS) and the official exchange rate of the currency did not correlate with each other during 2008-2018. As revealed, tendencies of the IFS level and hryvnia value had got different directions in their development dependently on the certain periods. The decline of employee income levels were noticed in the stress periods of 2008-2009 and 2014-2015. The unemployment level increased in 2009 and 2014. It has not returned the previous position since 2014. Now the unemployment level is about 10%. The quantity of people dismissed through the economic reasons rose in 2009 and 2015. The decrease of the average salary, caused by a rise in the unemployment level, led to the falling down of self-provision with food in appropriate quality. The population in Ukraine is active in the sale and purchasing of foreign currency. In 2017 and 2018 the amount of currency exchanges went up sharply. That could mean the hidden inflation of Ukrainian hryvnia or people's intention to save extra money in a more stable currency. Simultaneously, the population's willingness to buy more stable foreign currencies depends on salary levels. Ukrainians believe in the constantly increasing value of the dollar and therefore prefer to earn or save money through operations with foreign currency.

Conclusions. In Ukraine, economic crises impact the financial capacity of the population, which led to income declines, unemployment increases and a deterioration of nutrition quality. Besides, the specificity and frequency of financial shocks in Ukraine caused a certain model of behavior in the population. They have created distrust in households to the stability of our own national currency.

Keywords: financial stress; exchange rate; unemployment; food supply; the volume of sale and purchase by individuals of foreign currency; latent inflation; dynamics; trend.

JEL Classification: C10; C40; C62; E24; O11.

Постановка проблеми. Системні та локальні економічні кризи небезпечні своїми наслідками для економіки в цілому та населення країни зокрема. Історія пострадянської незалежної України сьогодні пам'ятає три критичних періоди: кризу 1990-х рр., пов'язану з розпадом Радянського Союзу; світову фінансову кризу 2008-2009 рр. та політичну кризу 2014-2015 рр. Всі три кризи спричиняли падіння рівня життя населення та знижували його фінансову спроможність. Причини економічних криз, їх циклічність, тривалість та інтенсивність вимагають системного вивчення через потужний вплив на економіку країни і домогосподарств. Не останнє місце займає дослідження реакції населення на зміни фінансової кон'юнктури, оскільки саме платоспроможність населення є індикатором і джерелом змін життя в Україні, а також причиною спаду чи росту соціальної напруги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова література сформувала різні визначення про те, що називають кризою економічної системи. Однак, в цілому всі дефініції зводять до головного: криза це системне явище, яке проявляється в дисбалансі діяльності всіх підсистем, що спричиняє падіння економічної активності, банкрутство, спад обсягів виробництва, падіння рівня життя тощо. Останніми роками з ініціативи НБУ розроблений та використовується індекс фінансового стресу з метою моніторингу стану банківського сектору, який є однією з підсистем економіки. За визначенням Тищенко Л. (2017), під фінансовим стресом розуміють «стан невизначеності учасників фінансової системи, який призводить до зменшення вартості активів і зниження рівня економічної активності» (цитата з джерела [1]). Паралельно з поняттям фінансового стресу банківської системи розглядається також показник фінансового стресу для населення. Зокрема, Christopher G. Davis та Janet Mantler (2004) зазначили, що фінансовий стрес - це суб'єктивне, неприємне відчуття, коли людина не може задовольнити власні фінансові потреби, дозволити собі життєво-необхідні витрати та мати достатньо коштів, щоб звести кінці з кінцями [2.]. Цей термін передує поняттю продовольчої безпеки та бідності, які є логічним витоком з фінансової неспроможності населення, що може спричинити проблеми неякісного харчування, голоду та погіршення санітарних умов проживання. На світовому рівні питання продовольчої безпеки досліджує організація Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) [3], яка проводить моніторинг в кожній країні, в тому числі і Україні. Важливість вивчення соціально-економічних проблем розуміють і в Україні, де були розроблені поняття та методика обчислення «глибини бідності», які затверджені на державному рівні та у відповідності до критеріїв ООН [4]. Водночас, погоджуємося, що бідність і недостатність харчування є наслідками фінансової неспроможності населення.

В зарубіжній літературі можна зустріти результати досліджень соціальних та психологічних наслідків фінансових потрясінь [5-7]. У вітчизняних розробках увагу приділено більше економічному стану. Серед них результати аналізу впливу економічної ситуації на рівень життя населення можна побачити у національних доповідях інституту стратегічних досліджень (НІСД). Зокрема, привертають увагу проведені опитування домогосподарств з приводу поточного матеріального становища та очікуваних змін [8, с. 260]. Наприклад, подані за період 1999-2009 рр. діаграми наочно демонструють реакцію населення у вигляді неоднозначної тенденції показників бідності, спаду індексів добробуту та відчуття незахищеності в Україні в період світової фінансової кризи [8, с. 269]. НІСД щорічно проводить комплексний стратегічний аналіз стану та перспектив розвитку країни [9]. Серед робіт інших вчених можна знайти реконструкцію динаміки стану населення в контексті розвитку країни [10], структури доходів за останні роки [11] тощо. Проте, все ще відкритими залишаються питання: яким є вплив кризових проявів або стресу на фінансовий стан населення та якою поведінкою реагують домогосподарства на зміни фінансової кон'юнктури.

Формулювання цілей дослідження.

Проаналізувати та виявити характерні особливості впливу фінансового стресу на поведінку та фінансову спроможність населення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Скористаємося для аналізу даними офіційної статистики. В «Звіті про фінансову стабільність» станом на грудень 2018 року подано результати аналізу стабільності фінансової системи країни [12], для чого Національним банком України (НБУ) з 2016 р. запроваджено розрахунок індексу фінансового стресу за детально розробленою методикою [13]. За визначенням НБУ індекс фінансового стресу, як агрегований показник, враховує стан фінансового ринку на основі субіндексів банківського та валютного ринків, а також ринків державних та корпоративних цінних паперів [13, с. 62]. Ідея подібного індексу вперше була запропонована Банком Канади, а надалі підхоплена та розвинута банками інших країн. Як зазначив НБУ, мета створення індексу фінансового стресу (ІФС) обумовлювалась потребою оцінити рівень та тривалість втрати або наближення до стану втрати стійкості фінансовою системою країни під тиском різних зовнішніх та внутрішніх чинників. Подальшими кроками після оцінки рівня стресу національний регулятор вважає антикризові заходи та аналіз їх ефективності. База даних, розміщена на сайті НБУ, містить інформацію з результатами моніторингу з квітня 2008 р. по листопад 2018 р. Агрегований індикатор «здоров'я фінансової системи» включає кілька субіндексів, що були обчислені НБУ з урахуванням динаміки та напрямку впливу показників на формування ІФС. В індикатор додані субіндекси: банківського сектору; ринку корпоративних цінних

паперів; ринку державних цінних паперів; валютного ринку [13, с. 63-64]. Якщо усереднити значення цих субіндексів, то можна побачити їх річну динаміку та внесок кожного з них у агрегат ІФС. Як видно на рис. 1, найбільших значень ці показники стресу досягали в

кризових періодах 2014 - 2015 рр. Вагомі зміни в ІФС сформувалися переважно під впливом субіндексів банківського сектору та валютного ринку. Окрім того, в 2015 р. всі індикатори, окрім субіндексу корпоративного сектору, зазнали значних коливань.

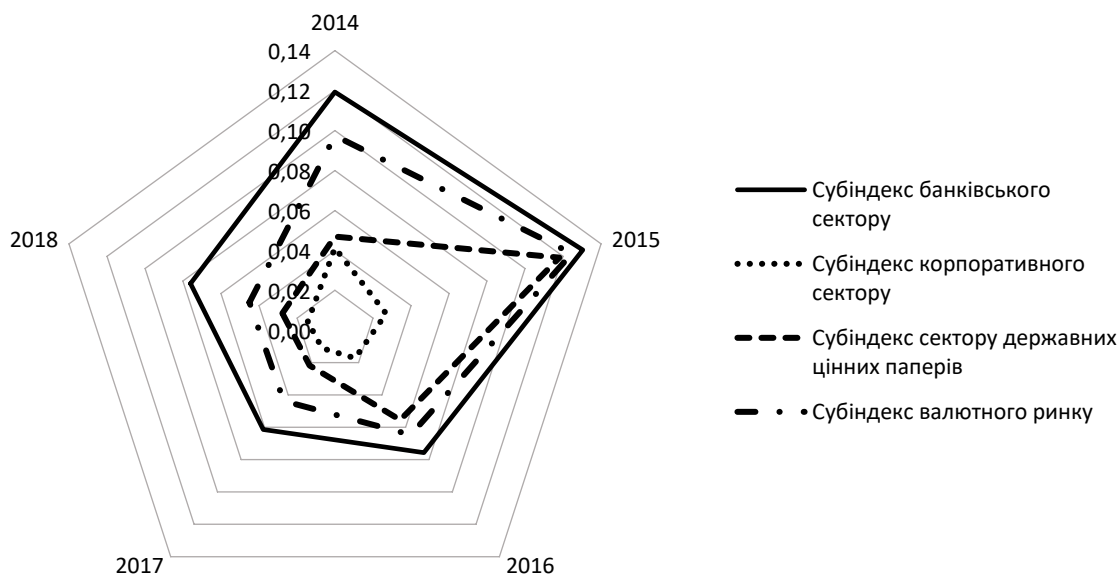


Рисунок 1 – Зміна середньорічних субіндексів індексу фінансового стресу

Джерело: реконструкція автора за даними [14]

ІФС адекватно відобразив динаміку злетів і падінь української економіки в кризові періоди та періоди відносної стабільності. Отже, він може бути використаний як повноцінний агрегований індикатор однієї зі сфер діяльності, що відіграє провідну роль в розвитку нашої економіки. В офіційному «Звіті про фінансову стабільність» за грудень 2018 р. [12, с.6] подано змодельовану НБУ діаграму, на яку накладені точки історичних подій в країні та моментів прийняття факторних рішень від 2008 до 2018 р. включно. Серед цих точок світова фінансова криза, боргова криза в ЄС, анексія Криму та військовий конфлікт, перехід в Україні до гнучкого курсоутворення, реструктуризація зовнішнього боргу та інші події та рішення, ухвалені у відповідний момент.

В ІФС враховані вартості валют, особливості їх змін та обсягів операцій. Відомо, що українська гривня є недооціненою грошовою одиницею відносно євро, долара та деяких інших валют. Внутрішні розрахунки в країні ведуться в гривнях, однак, імпортна та експортна продукція реалізується з урахуванням поточного курсу

іноземних грошей. Певною мірою підйоми або провали у вартості національної грошової одиниці мали б призводити до стабілізації або щоразу викликати стрес в економіці та фінансах домогосподарств. Чи виступає зміна курсу валюти чинником зміни стану та фінансових настроїв населення?

В паралельних динаміках ІФС та середньозваженого курсу гривні на міжбанківському валютному ринку України (гривень за 100 доларів США), офіційний курс гривні до долара США здається фактором, що міг вплинути на формування значень індексу фінансового стресу. Однак, діаграма на рис. 2 показує, що динаміки ІФС та курсу валюти неоднозначні за різними періодами. До 2014 р. вартість долара була величиною фіксованою, що можна помітити на графіку у вигляді практично вирівняної лінії, що не змінює своєї поведінки при зміні значення ІФС. Далі, гнучкість курсу суттєво змінює тенденцію.

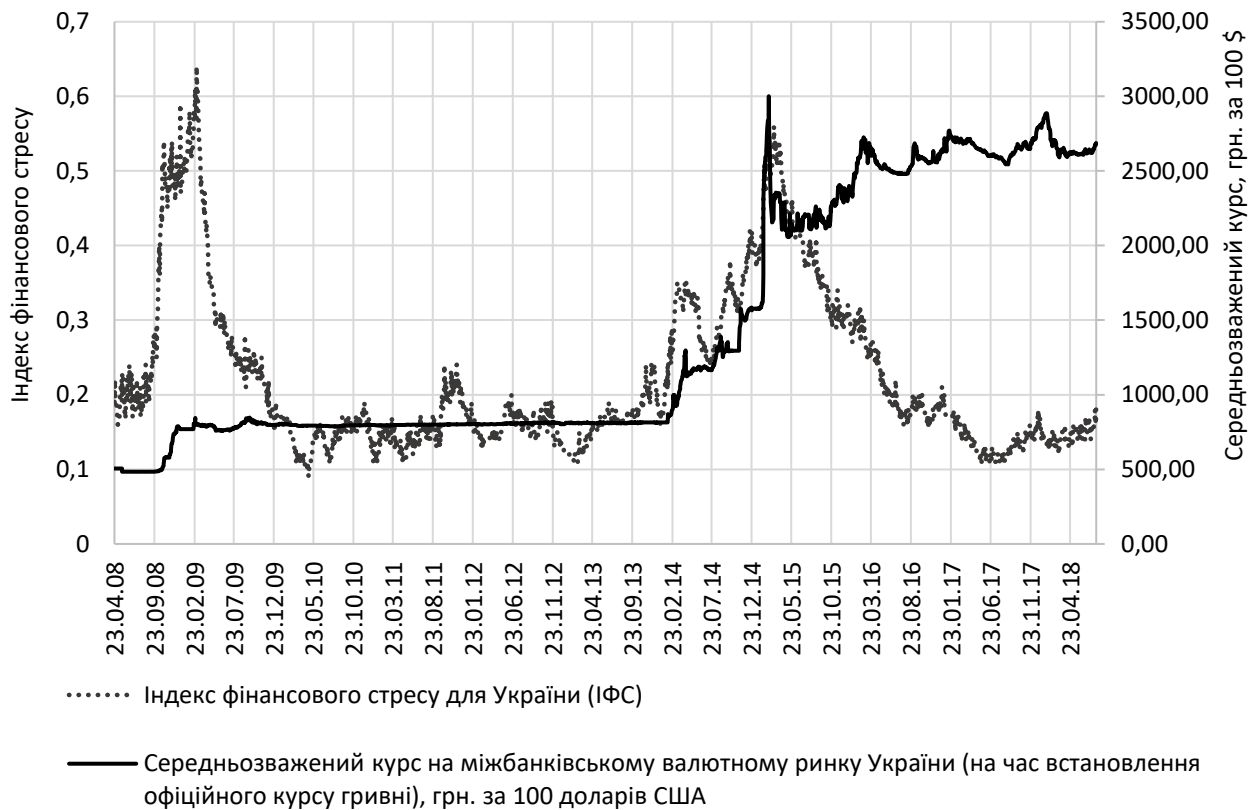


Рисунок 2 – Динаміка Індексу фінансового стресу та середньозваженого курсу на міжбанківському валютному ринку України (на час встановлення офіційного курсу гривні), гривень за 100 доларів США

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 15]

З початку 2014 до кінця 2015 р. зміни вартості гривні та рівня ІФС майже синхронно зростають. У термін по листопад 2018 рр. напрямки в динаміках показників розходяться: якщо курс продовжив зростання, хоча й більш повільними темпами, то в значеннях ІФС виявлено спад. Іншими словами, період з січня 2014 р. по листопад 2018 р. охарактеризувався двома протилежними тенденціями досліджуваних показників (рис. 3). З січня 2014 по лютий 2015 р. зростання індексу стресу призводило до зростання вартості іноземної валюти і знецінення гривні

(максимальний за цей період ІФС=0,517 зафіксований у березні 2015 р.). З березня 2015 по листопад 2018 рр. обернена поведінка виразилася в тому, що ріст курсу валют не провокувався ростом індексу фінансового стресу і навпаки. З весни 2015 р. не відбувалося стрімкої зміни досліджуваного курсу; крім того, зниження або зростання індикатора фінансового стресу вже не спричиняло зниження або зростання вартості валюти, а отже, не провокувало раптового знецінення національної грошової одиниці.

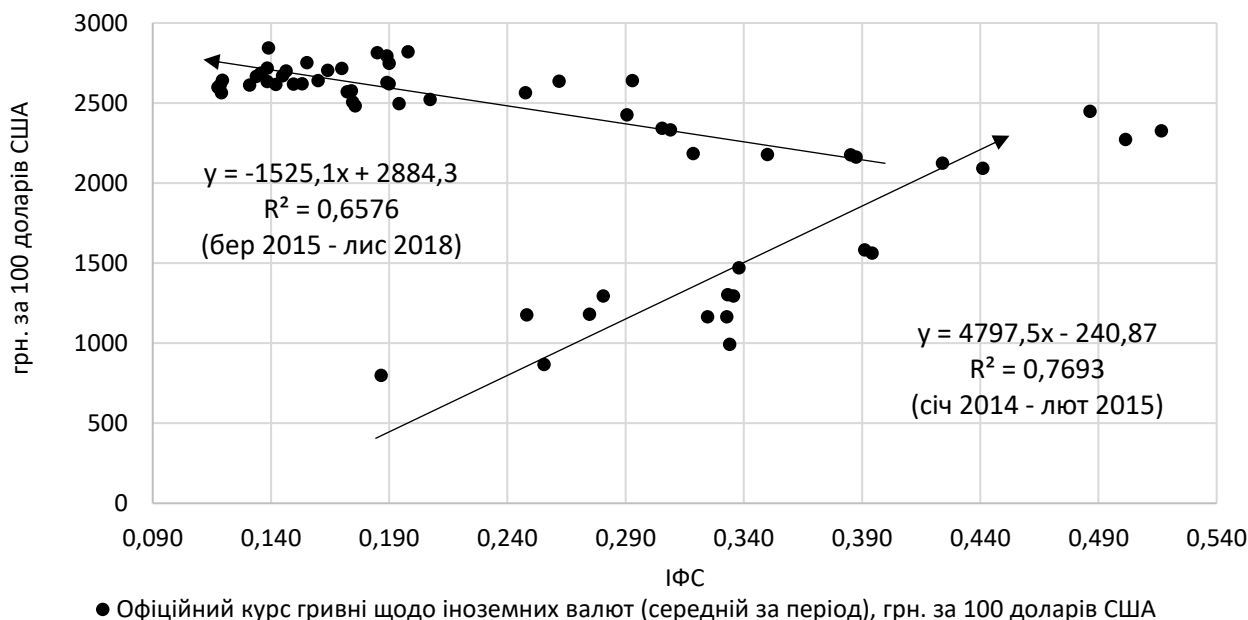


Рисунок 3 – Напрямки тенденцій офіційного курсу гривні щодо іноземних валют (грн. за 100 доларів США) та ІФС (січень 2014 – листопад 2018 рр.)

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 15]

Чи відчувало населення країни описані вище зміни у фінансовій системі і як це проявилось? Кризові явища в економіці спричиняють стрімке падіння рівня життя населення. Це наочно можна продемонструвати з допомогою зіставлення динамік ІФС та розмірів середньої місячної зарплати у розрахунку на одного штатного працівника в Україні за досліджуваний період. Для врахування змін у вартості національної

грошової одиниці показник заробітної плати було обчислено в доларовому еквіваленті відповідно до офіційного курсу за період. Динаміка на рис. 4 доводить, що сплески індикатора фінансового стресу знецінювали розмір середньої заробітної плати, а періоди відносної стабільності демонстрували поступовий підйом доходів населення.



Рисунок 4 – Динаміки ІФС та середньої заробітної плати в розрахунку на одного працівника в доларовому еквіваленті відповідно до офіційного курсу валют

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 16]

Водночас, на графіку чітко простежується щорічна сезонність коливань заробітної плати, що проявляється в підйомі розмірів ЗП до листопада, стрибку у грудні та спаді в січні. Величезний розрив у цінності грошової маси щомісячного доходу населення спостережено в період між груднем 2013 р. та лютим 2015 р., що відбулося внаслідок зменшення вартості національної одиниці за короткий проміжок часу фактично в три рази. Чи спричинили кризові явища в фінансовій системі втрату населенням роботи? На рис. 5 подано

середньорічні показники відсотка безробітних серед економічно-активного населення. Виявилось, що в Україні стресові явища викликали зростання частки офіційно зареєстрованих безробітних приблизно щоразу на 2% в значеннях показника у 2009 р., як вплив світової фінансової кризи, та у 2014 р. - періоді політичної нестабільності і початку агресії іноземної держави. Від 2014 р. і по 2018 р. включно частка безробітних так і не знизилася до попереднього рівня.

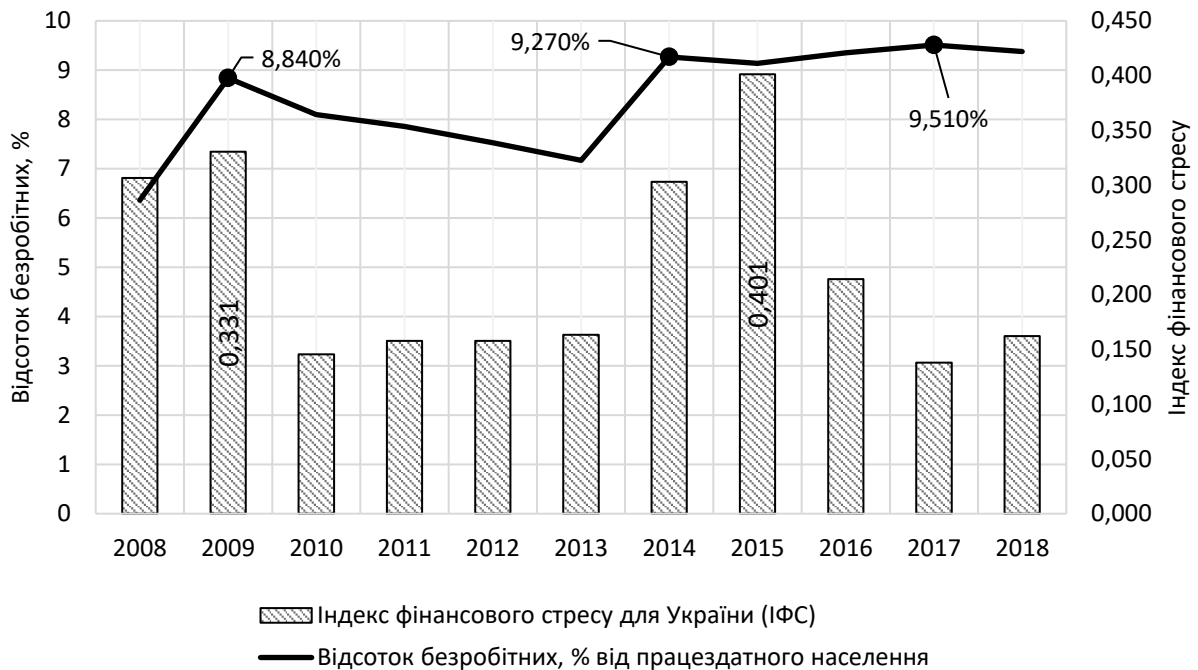


Рисунок 5 – Річна динаміка ІФС та відсотка безробітних

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 17]

Після зімкнення рядів даних, які через проблеми доступу до інформації в окремих територіях сайт державної статистики подав окремо за періоди 2000-2013 рр. та 2010-2018 рр., аналіз показав (рис. 6), що найбільші значення відсотка осіб, які втратили роботу з економічних причин, зафіксовані у 2009 р. – 33,44% та 2015 р. – 27,8%. Подальша динаміка показала, що зменшення фінансового стресу відбувалося одночасно зі зменшенням частки звільнених через економічні

причини. На жаль, брак статистичних даних щодо неофіційного безробіття не дозволяє реконструювати повноцінну картину обсягів втрати роботи населенням в умовах фінансового стресу. Однак, навіть відсутність повної інформації дозволила виявити існування зв'язку середньої сили між рівнем безробіття та розмірами середньої заробітної плати протягом періоду 2008-2018 рр. (рис. 7).



Рисунок 6 – Річна динаміка ІФС та часток звільнених з економічних причин працівників серед безробітного населення

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 18; 19]

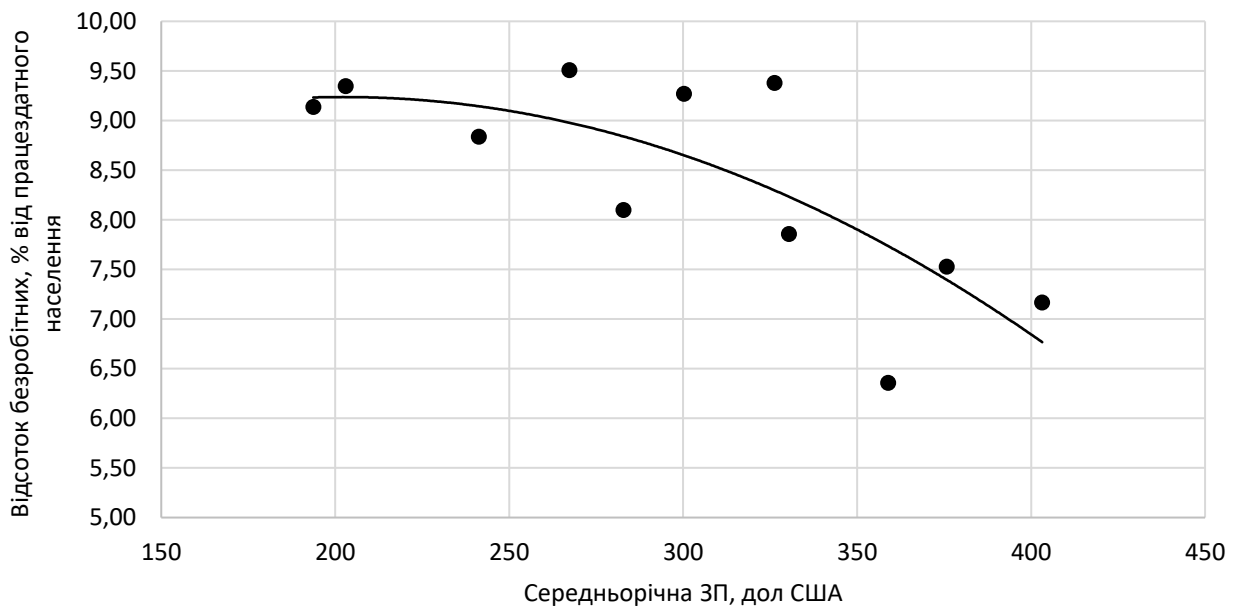


Рисунок 7 – Зміна частки безробітних залежно від розміру середньорічної заробітної плати (2008-2018 рр.)

Джерело: реконструкція автора за даними [16; 18; 19]

Фінансова спроможність населення обумовлює здатність задовольняти фізичні потреби у здоровому харчуванні. Реконструкція кореляції (рис. 8) між середньорічним процентом безробітного населення в Україні та даними по середньому проценту

забезпеченості продуктами харчування адекватної енергетичної цінності показала, що якість харчування безпосередньо зростає за наявності джерела заробітку та здатності населення купувати якісну їжу.

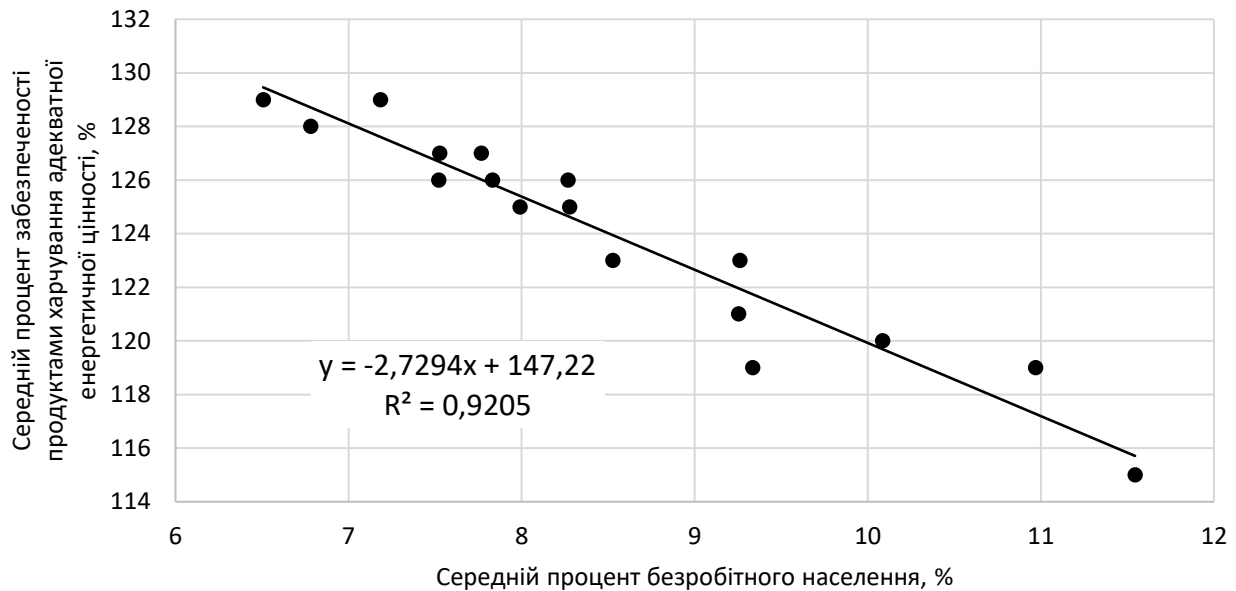


Рисунок 8 – Середній процент забезпеченості продуктами харчування адекватної енергетичної цінності залежно від середнього процента безробітного населення, 1999 – 2017 рр.

Джерело: реконструкція автора за даними [17; 20])

У прийнятті рішень населення країни навряд чи орієнтується на індикатор фінансового стресу в бажанні накопичити кошти у більш-менш твердій валюті на випадок чергової кризи або майбутніх витрат, тим більше, що ІФС є показником розрахунковим і специфічним, а отже з'являється в публічному доступі лише після проведення ретельних обчислень НБУ. Однак, фізичні особи в Україні є досить обізнаними у змінах вартостей валют завдяки публічності інформації і діють за стандартною схемою: купити більше валюти за прийнятну ціну з тим, щоб

мати можливість продати її і виручити більше в період нестабільності або у разі нагальної потреби додаткових коштів. Традиційно, домогосподарства України намагаються продавати іноземну валюту частіше в періоди низької вартості гривні за стабілізації високих цін на товари та послуги. Певна схема простежується в статистиці показників (рис. 9). Період з березня 2017 по листопад 2018 рр. відзначився ростом обсягів купівлі іноземної валюти у фізичних осіб. До березня 2017 р. ці обсяги були майже вдвічі меншими.

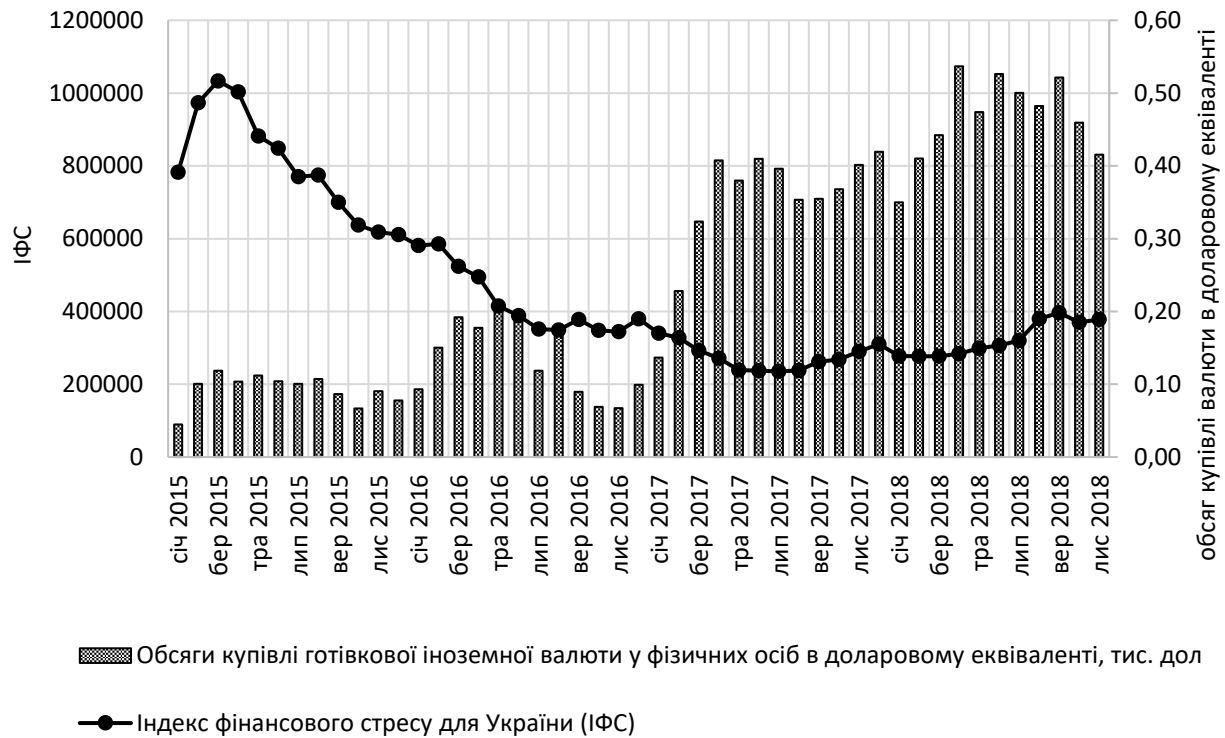


Рисунок 9 – Динаміка ІФС та обсягів купівлі іноземної валюти (дол США)

Джерело: реконструкція автора за даними [14]

Якщо перерахувати середньорічні обсяги купівлі та продажу валюти у розрахунку на одну людину (візьмемо для відношення чисельність населення від 15 до 64 років), то виявиться, що з 2015 по 2018 рр. населення більше продавало ніж купувало валюту, і найбільше - за останні два роки (табл. 1).

Таблиця 1 Обсяги продажу-купівлі валюти населенням України

Рік	Продаж готівкової валюти фізичним особам. В середньому на одну людину продано валюти в грн	Обсяг купівлі готівкової валюти у фізичних осіб. В середньому в однієї людини куплено валюти в грн	Продаж готівкової валюти фізичним особам. В середньому на одну людину продано валюти в дол США	Обсяг купівлі готівкової валюти у фізичних осіб. В середньому в однієї людини куплено валюти в дол США
2015	38,91	132,37	1,78	6,06
2016	51,6	222,29	2,02	8,7
2017	404	558,69	15,19	21,01
2018	710,55	823,5	26,12	30,25

Джерело: розраховано автором

Доповнити уявлення про економічний стан населення та соціальну поведінку в умовах криз дозволяють обсяги і вибір валют при вкладенні вільних коштів на депозити. Зокрема, з'ясувалося, що грошові одиниці не всіх країн користуються в населення України незмінною довірою, а її рівень може

змінюватися залежно від ситуації. Більш детально про уподобання населення щодо різних видів валют, в яких зберігають надлишкові кошти, представлено в роботі автора [21]. Разом з тим, зростання рівня заробітної плати в населення збільшило шанси купувати більше доларів США (рис. 10).

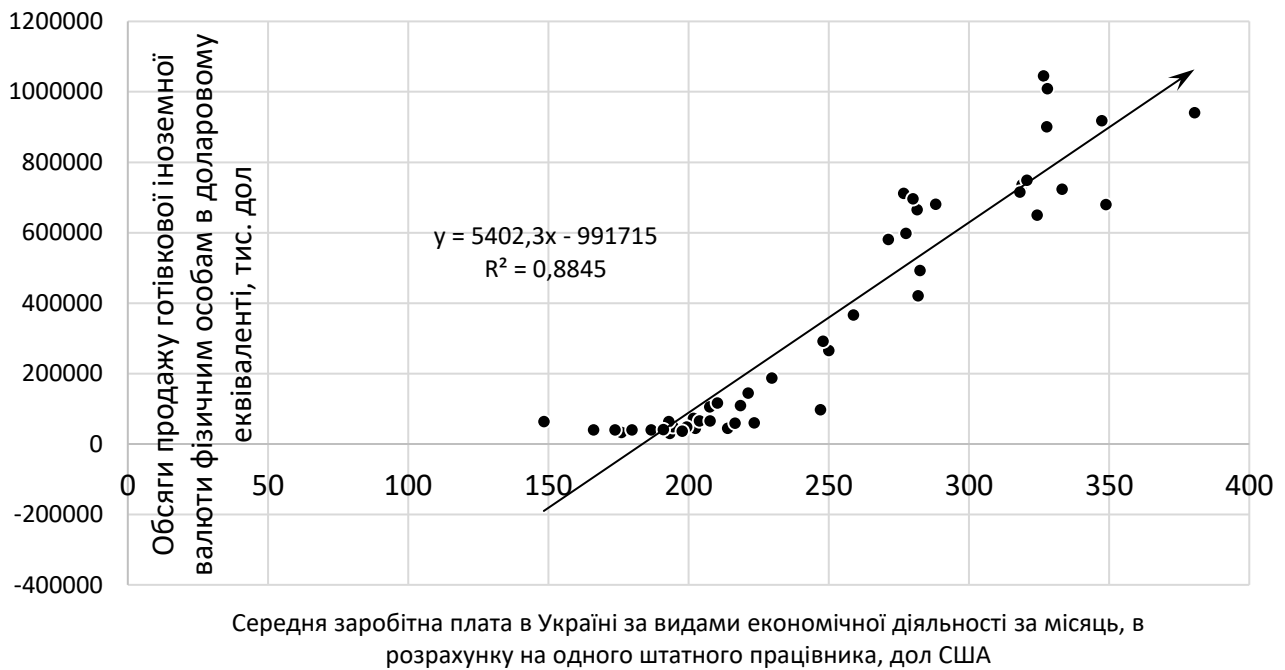


Рисунок 10 – Обсяги продажу готівкової іноземної валюти фізичним особам в доларовому еквіваленті, тис. дол за період січень 2015 – грудень 2018 рр.

Джерело: реконструкція автора за даними [14; 16])

Насторожує той факт, що якщо з січня 2015 по грудень 2016 рр. середній місячний обсяг купівлі саме населенням валюти складав 1 403 101 тис. грн., то з січня 2017 по грудень 2018 рр. цей показник становив уже 17 739 386 тис. грн., що в 12,6 рази більше, ніж у попередньому періоді. Небезпека може полягати у латентній інфляції національної грошової одиниці. Переведення цих же величин у доларовий еквівалент за офіційним щомісячним курсом дало таке співвідношення (в середньому на місяць): 228 045 тис. дол. США в період за січень 2015 – грудень 2016 рр. та 808 349 тис. дол. США – з січня 2017 по грудень 2018

рр., тобто обсяги купівлі населенням валюти в доларовому еквіваленті за останній період зросли втричі. За теоретичним припущенням, якщо в середньому в кожного працівника в Україні принаймні на один долар зросте зарплата, то це може спричинити бум обсягів купівлі іноземної твердої валюти на 5402,3 тис. дол. США (рис. 10). В нашій країні, навіть всупереч повільному росту вартості долара, зберіглася позитивна динаміка закупівлі населенням доларової грошової одиниці (рис. 11). Імовірно, причина полягає у бажанні перевести зайві кошти у валюту, яка менше потерпає від вітчизняної економічної кон'юнктури.

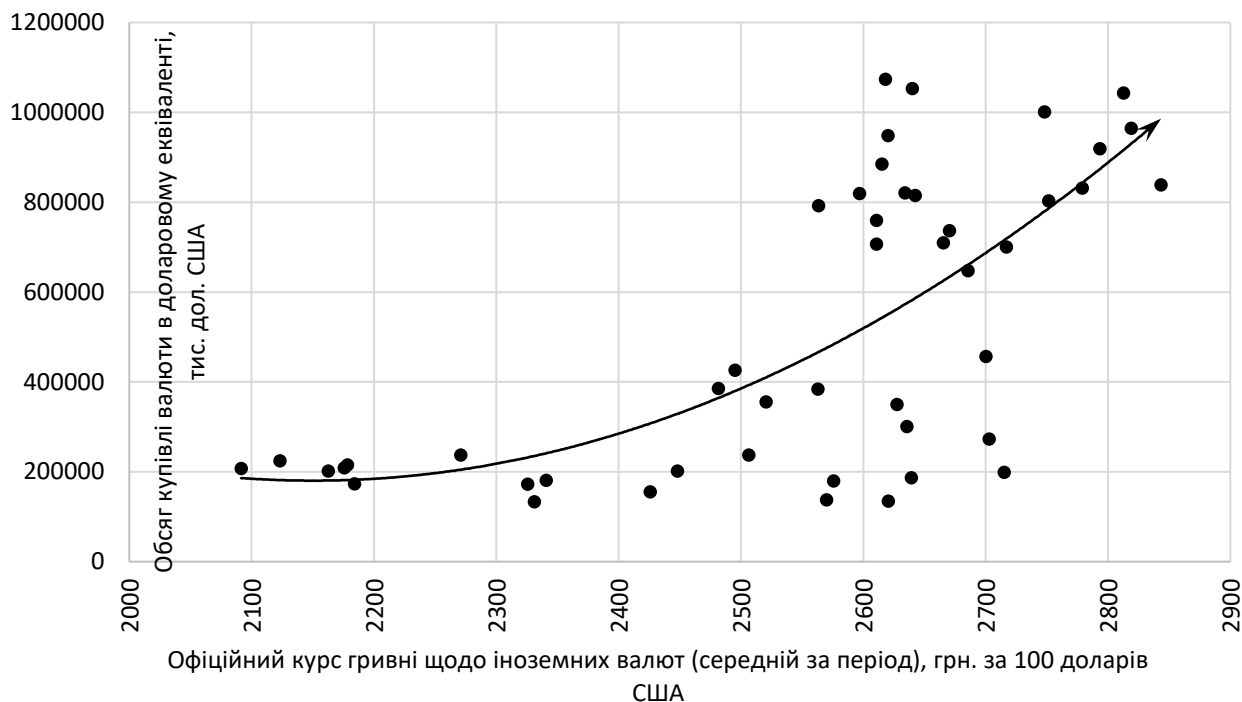


Рисунок 11 – Обсяг купівлі валюти в доларовому еквіваленті (тис. дол. США) залежно від офіційного курсу гривні щодо іноземних валют за період лютий 2015 - грудень 2018 рр

Джерело: реконструкція автора за даними [15; 22])

Висновки. Динаміка фінансового стресу, розрахованого НБУ, відобразила загальну тенденцію криз, підйомів та стабілізації в економіці України, а аналіз його впливу на показники стану населення дозволив зробити такі висновки.

Тенденція середньозваженого курсу гривні у відношенні до долара США протягом 2008-2018 рр. не корелювала з динамікою ІФС, а залишалася незмінною до 2014 р., потім синхронно з ІФС зростала з січня 2014 по лютий 2015 рр., а з весни 2015 по зиму 2018 рр. вартість іноземної валюти продовжила підйом всупереч зниженню рівня фінансового стресу.

Фінансові потрясіння 2008-2009 та 2014-2015 рр. спричинили падіння середнього рівня заробітної плати. В ці ж роки відбулося збільшення часток безробітних, значення яких наблизилися до 10%, при чому з 2014 р. зниження показника до попередніх позицій не відбулося. Саме у ці критичні періоди зростала і частка працівників, звільнених через економічні причини.

Зниження середньої заробітної плати у зв'язку зі зростанням безробіття в Україні підтвердило факт падіння рівня життя в умовах втрати джерела доходу. В цілому по Україні ріст частки безробітних спричиняв

спад середнього процента забезпеченості населення продуктами харчування адекватної енергетичної цінності. Тенденція говорить про негативний вплив відсутності джерела доходів на нормальне та якісне харчування в домогосподарствах.

Населення України бере активну участь у купівлі та продажу іноземної валюти. В 2017-2018 рр. обсяги сум стрімко зросли, що може свідчити як про приховану інфляцію національної грошової одиниці, так і про «передчуття» населення та намір тримати надлишкові кошти у більш стабільній формі. Імовірно є існування недовіри до стійкості гривні, що перевтілюється у бажання «заробити» або «зберегти» кошти шляхом операцій з іноземною валютою. При чому, в Україні зростання дохідності домогосподарств підвищує шанси купити більше іноземних грошових одиниць.

В Україні специфіка та частота фінансових шоків сформували певну модель поведінки домогосподарств: «віра» в зростаючу вартість курсу долара та брак довіри до стійкості власної національної грошової одиниці, чим може пояснюватися бажання переводити зайві кошти у валюту США, а, можливо, і в інші грошові одиниці (в цій статті вони не досліджувались).

Література:

1. Тищенко Л., Чайбок А. Індекс фінансового стресу для України. *Вісник національного банку України*. Червень, 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=53082662> (дата звернення: 10.04.2019)
2. Christopher G Davis, Janet Mantler. The Consequences of Financial Stress for Individuals, Families, and Society. March 31, 2004. URL:

- https://www.researchgate.net/publication/229052873_The_Consequences_of_Financial_Stress_for_Individuals_Families_and_Society (Last accessed: 01.04.2019)
3. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO): website. URL: <http://www.fao.org/home/en/> (Last accessed: 01.04.2019)
 4. Про затвердження методики комплексної оцінки бідності: Законодавство України. Від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17/ed20170518#n21> (дата звернення: 10.04.2019)
 5. Rebecca Jayne Stack, Alex Meredith. The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help. *Journal of Family and Economic Issues*. 2018; 39(2): 233–242. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5932102/>. doi: 10.1007/s10834-017-9551-6 (Last accessed: 01.04.2019)
 6. Melanie Taylor, Garry Stevens, Kingsley Agho, Beverley Raphael. The Impacts of Household Financial Stress, Resilience, Social Support, and Other Adversities on the Psychological Distress of Western Sydney Parents. *International Journal of Population Research*. 2017, Article ID 6310683. URL: <https://www.hindawi.com/journals/ijpr/2017/6310683/>. <https://doi.org/10.1155/2017/6310683> (Last accessed: 01.04.2019)
 7. Marjolin, A., Muir, K., Ramia, I., Powell, A. Why is financial stress on the rise? Financial Resilience in Australia 2016. Part 1, Centre for Social Impact (CSI) at UNSW Sydney, for National Australia Bank. URL: https://www.csi.edu.au/media/Financial_Resilience_Part_One.pdf (Last accessed: 01.04.2019)
 8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с. URL: <https://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf> (дата звернення: 18.04.2019)
 9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018. 688 с. URL http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf (дата звернення: 18.04.2019)
 10. Кучеренко Є. В. Споживання та доходи домогосподарств України: структура, динаміка та вплив на соціально-економічний розвиток. *Економічний простір*. 2015. № 104. С. 102-109.
 11. Булавинець В. М., Заклетка О. І. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан. *Ефективна економіка*. 2017. №11. URL <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> (дата звернення: 18.04.2019)
 12. Звіт про фінансову стабільність. Грудень, 2018. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83816603> (дата звернення: 10.04.2019)
 13. Звіт про фінансову стабільність. Грудень, 2016. Випуск 2. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104>. (дата звернення: 18.04.2019)
 14. Звіт про фінансову стабільність: таблиці і графіки в тексті. Грудень, 2018. *Національний банк України*: веб-сайт. URL <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86750384> (дата звернення: 18.04.2019)
 15. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Статистика зовнішнього сектору. Показники валютного ринку. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080 (дата звернення: 13.04.2019)
 16. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності по місяцях. Архів. *Державна служба статистики України*: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html (дата звернення: 13.04.2019)
 17. Ukraine. Data. *The World Bank*: website. URL: <http://api.worldbank.org/v2/en/country/UKR?downloadformat=excel> (Last accessed: 15.04.2019)
 18. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2000-2013рр. *Державна служба статистики України*: веб-сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/ean_u/brnpr_rik_u.htm (дата звернення: 13.04.2019)
 19. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010-2018рр. *Державна служба статистики України*: веб-сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/xls/brnpr_rik_u.xls (дата звернення: 13.04.2019)
 20. Food Security. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*: website. URL: [INDICATORShttps://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadIndex](https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadIndex) (Last accessed: 18.04.2019)
 21. Дмитрієва В.А. Фактори довіри українців до національної та іноземних валют: поведінковий аспект. *Економічний аналіз*. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 1. С. 51-61.
 22. Інформація про обсяги купівлі/продажу готівкової іноземної валюти фізичними особами (регіональний розріз). Статистика зовнішнього сектору. Показники валютного ринку. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142257> (дата звернення: 13.04.2019).

References:

1. Tyschenko, L. & Chajbok, A. (2017). Index of Financial Stress for Ukraine. *Visnyk natsional'noho banku Ukrainy*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=53082662> [in Ukr.].
2. Davis, Ch. G. & Mantler, J. (2004) *The Consequences of Financial Stress for Individuals, Families, and Society* (March 31). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/229052873_The_Consequences_of_Financial_Stress_for_Individuals_Families_and_Society

3. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2018). *Official website*. Retrieved from <http://www.fao.org/home/en/>
4. About approving the method of comprehensive assessment of poverty (Document z0728-17, valid, current version – Adoption on May 18, 2017). Legislation of Ukraine. [in Ukr.].
5. Rebecca Jayne Stack & Alex Meredith (2018). The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help. *Journal of Family and Economic Issues*, 39(2), 233–242. doi: 10.1007/s10834-017-9551-6
6. Taylor, M., Stevens, G., Agho, K. Raphael, B. (2017). The Impacts of Household Financial Stress, Resilience, Social Support, and Other Adversities on the Psychological Distress of Western Sydney Parents. *International Journal of Population Research*. Retrieved from <https://www.hindawi.com/journals/ijpr/2017/6310683/>. <https://doi.org/10.1155/2017/6310683>.
7. Marjolin, A., Muir, K., Ramia, I., Powell, A. (2017). Why is financial stress increasing? *Financial Resilience in Australia 2016 – Part 1*, Centre for Social Impact (CSI) at UNSW Sydney, for National Australia Bank. Retrieved from https://www.csi.edu.au/media/Financial_Resilience_Part_One.pdf.
8. National Institute for Strategic Studies (2009). Social and economic state of Ukraine: implications for population and state. *National report*. Retrieved from <https://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf> [in Ukr.].
9. National Institute for Strategic Studies (2018). Analytical report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018". *National report*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf [in Ukr.].
10. Kucherenko, Ye. V. (2015). Consumption and Income of Ukrainian Households: Structure, Dynamics and Impact on Socio-Economic Development. *Ekonomichnyj prostir*, 104, 102-109. [in Ukr.].
11. Bulavynets', V. M. & Zaklekta, O. I. (2017). Inequality of Income in Ukraine: Factors and Current State. *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> [in Ukr.].
12. National Bank of Ukraine (2018). Financial Stability Report. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83816603> [in Ukr.].
13. National Bank of Ukraine (2016). Financial Stability Report, 2. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104> [in Ukr.].
14. National Bank of Ukraine (2018). Financial Stability Report. *Tables and graphs in the text*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86750384> [in Ukr.].
15. National Bank of Ukraine (2019). Average hryvnia exchange rate against foreign currencies, monthly. External sector statistics. Foreign exchange market. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080 [in Ukr.].
16. State Statistics Service of Ukraine (2019). Average wages by type of economic activity by months. Archive. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html [in Ukr.].
17. The World Bank. Data. Ukraine. Retrieved from <http://api.worldbank.org/v2/en/country/UKR?downloadformat=excel>
18. State Statistics Service of Ukraine (2019). Unemployed population (according to the ILO methodology) for reasons of unemployment in 2000-2013. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/ean_u/brnpr_rik_u.htm [in Ukr.].
19. State Statistics Service of Ukraine (2019). Unemployed population (according to the ILO methodology) for reasons of unemployment in 2010-2018. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/xls/brnpr_rik_u.xls [in Ukr.].
20. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2019). Food Security Indicators. Retrieved from INDICATORS: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadIndex>
21. Dmytriyeva, V. A. (2018). Factors of Ukrainians' Confidence in the National and Foreign Currencies: Aspect of Behaviour. *Economic analysis*, 28(1), 51-61 [in Ukr.].
22. National Bank of Ukraine (2019). Information on volumes of purchase / sale of cash foreign currency by natural persons (regional section). External sector statistics. Indicators of the currency market. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28142257> [in Ukr.].

